

in pregledov, ki so pomembni bodisi za njegovo pedagoško prakso bodisi za nadaljnje znanstveno-raziskovalno delo, npr.: Razvoj sokolstva v Sloveniji, Zagreb 1969; Sistem priznanj in nagrad v telesni kulturi, Ljubljana 1975.

Primož Hainz

Rafael Perhauc, *Upor mornarjev v Boki Kotorski*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, 125 str. 19 fotografij.

Po skoraj šestdesetih letih od upora mornarjev v Boki Kotorski smo Slovenci dobili prvi obširnejši pregled tega pomembnega zgodovinskega dogodka. Ta vrzel v našem zgodovinopisju je še toliko bolj očitna, ker so imeli slovenski mornarji pomemben delež pri tem uporu. Njihova vloga v dosedanjih srbohrvatskih in nemških delih ni bila v celoti prikazana, deloma tudi zaradi pomanjkljivih dokumentov.

Vrzel je skušal s svojim delom zapolniti Rafael Perhauc, ki je bil tudi sam pripadnik avstrijske mornarice, vendar ni bil med uporom v Boki, poznal pa je razmere v luki in med mornarji.

Avtor v začetku podaja razmere v Avstro-Ogrski pozimi 1917–18 in spomladi 1918, ko je bil za centralne sile vojaški položaj še dokaj ugoden, gospodarsko pa so te sile vojno že izgubile, saj je bilo že občutiti pomanjkanje vseh vrst, zlasti še hrane. Na podlagi že objavljenih del zgodovinarjev Bernarda Stullija, dr. Ferda Čulinovića, Hansa Huga Sokola, Richarda Georga Plaschka in Bruna Freia, kot tudi iz arhivskih vestnikov, člankov in zbornikov prikaže stanje avstro-ogrske mornarice, njene vojne luke, kot tudi navaja vojne ladje, ki so bile v začetku leta 1918 zasidrane v Boki.

V nadaljevanju podrobno navaja potek upora od 1. do 3. februarja 1918. Še posebej razčlenjuje zahteve mornarjev, ki so jih 1. februarja predali admiralu Hansi. Prvi del zahtev se nanaša na sklenitev takojšnjega miru na podlagi »ruskih demokratskih predlogov«, popolno demobilizacijo in sestavitev prostovoljne milice, samoodločbo narodov in lojalen odgovor na Wilsonovo noto in še neke druge točke, drugi del pa so zahteve za izboljšanje stanja na ladjah in položaja mornarjev. Svoje zahteve so predali tudi zastopniki delavcev, ki med drugim zahtevajo večje plače, demilitarizacijo in da se njihove družine, ki so se morale odseliti iz Boke Kotorske, vrnejo domov. V prvem delu zahtev sta jasno vidna vpliva Oktobrske revolucije in Wilsonovih točk. Sledi opis zasedanja naglega sodišča in usmrčitve štirih mornarjev.

V drugem delu avtor obravnava sodelovanje slovenskih mornarjev v uporu in navaja, da jih je bilo 14 po uporu aretiranih in postavljenih pred sodišče. Avtor je v zvezi z njegovim deležem v uporu zaslišal Viktorja Žužka, ki je bil med osmimi uporniki, ki jim je sodilo naglo sodišče. Žužek je bil vkrcan na »S. Georgu«. Opisuje priprave na upor in začetek upora, njegov konec, proces in internacijo ter kazensko premestitev v pomorski bataljon na fronto na Piavi. Po dokumentih in lastnih člankih opisuje dejavnost Gabrijela Marušiča, vkrcanega na rušilcu »Balaton«, ki je po uporu prevzel poveljstvo nad ladjo. Bil je tudi član komiteja, ki je pripravljaval upor. Podatke o Marušičevem delovanju je mogoče najti v njegovi korespondenci, ki je ni pravočasno uničil.

Pisec potem navaja še drugih 12 upornih mornarjev slovenske narodnosti in pri nekaterih citira ustrezne dokumente, predvsem obtožnice proti njim. Prikaže tudi delež mornarjev italijanske narodnosti v uporu.

Posebno poglavje je namenjeno tudi gostilni »Pri pošti« v Baošiću, ki je bila eno izmed zbirališč upornikov. Gostilno je imela v najemu Fani Finžgar, žena Janka Finžgarja, ki je bil med vojno kadet-aspirant in je služboval v Zeleniki. Avtor je imel srečo, da je še našel Fani Finžgarjevo živo. Iz njenega pričevanja in iz drugih virov je mogoče ugotoviti takratno stanje. Po uporu so Janka, ki mu niso mogli nič dokazati, premestili v Albanijo, gostilno pa za krajši čas zaprli. Avtor tudi opozarja na vrednost izjav, ki jih razni udeleženci upora dajejo o svoji vlogi v njem in to v spremenjenih okoliščinah v socialistični Jugoslaviji. Navaja mnenje drugih zgodovinarjev in tudi primere izjav udeležencev upora, ki se ne ujemajo z dejanskimi dogodki. Pri tem seveda mnogo prispeva tudi časovna oddaljenost od dogodka. Obravnava tudi problem števila zaprtih upornikov, ko razni avtorji navajajo zelo različne številke, obravnava pa še neke druge primere navajanja netočnih podatkov v literaturi.

Dalje se pomudi tudi ob problemu usmrtnitve Jerka Šižgorića, ki je bil obsojen na smrt, ker naj bi streljal na prvega oficirja »S. Georga« Zippererja. Na oficirja naj bi streljal in ga ranił Šime Ujdur, vendar pa naj bi nanj streljalo vsaj šest mornarjev, Šižgorić pa je bil obsojen na smrt skoraj gotovo po nedolžnem.

Prav tako razpravlja o številu topovskih strelor, ki naj bi jih »S. Georga« izstrelili ob začetku upora. Podatki v dokumentih in pričevanjih o tem se razhajajo, nekateri jih sploh ne omenjajo. Avtor navaja kot najverjetnejšo verzijo štiri topovske strele v prve pol ure upora.

Pomembno dopolnilo virom o uporu pa predstavlja dnevnik iz internacije aktivnega udeleženca upora Josipa Rodiča kot tudi njegova necenzurirana pisma iz internacije. Avtor je te vire odkril leta 1970 in so v tej knjigi prvič objavljeni. Rodič na kratko povzema dogajanja ob uporu, njegov dnevnik iz zapora pa sega od februarja do 1. novembra. Iz njegovega dnevnika je moč razbrati, da se je moštvo na ladjah uprlo zaradi nasilnosti oficirjev, nezadostne hrane, goljufij oficirjev z njo, nepravilnega deljenja dopustov. Prikazuje tudi nevzdržne razmere v internaciji, lakoto in fizično ogroženost zapornikov. To dokazuje tudi pismo Josipa Ježka Rodiču, ki je bil v času upora dodeljen podmornškemu oporišču v Djenoviću in obtožen sodelovanja v njem, in Rodičeva oporoka, ki jo je napisal 22. aprila 1918, ko je zbolel in je ob slabi negi pomislil na najhujše. Dodan je tudi opis zaporniške ladje »Catarine Gerolimich«.

Zanimivo pričevanje o predzgodovini upora je dnevnik kapitana fregate Antona Dolenca, Slovenca iz Orehka na Notranjskem, ki se ga Ivan Žužek spominja kot strogega, a hkrati pravičnega in ki so ga mornarji cenili in spoštovali. Poveljeval je križarki »Sankt Georg« od 27. marca do 1. novembra 1917. Posebno dragocen je njegov opis razmer na ladji, kjer je bilo po njegovih besedah marsikaj »gnilega in korumpiranega«. Dolenc se je proti tem negativnim pojavom boril, vendar pa je imel večkrat zvezane roke, saj je bil na ladji kontraadmiral Hansa. Navaja nepravilnosti v preskrbi mornarjev s hrano, slabo prehrano zanje in gostije oficirjev, ki so njihovo hrano zamenjevali, hranili na ladjah svoje žene in otroke in jih prevažali s kopna na ladje in nazaj. Obroki mornarjev so bili tako skromni, da so ti trpeli lakoto. To je moralo priznati tudi poveljstvo Boke Kotorske, ki je poslalo poročilo na Dunaj o vzrokih upora. Pisec zaključuje prikaz o Dolenčevem dnevniku, ki ga hrani pomorski muzej »Sergej Mašera« v Piranu (sega od 26. julija 1914 do 5. oktobra 1917, nadaljevanje pa žal ni ohranjeno) z ugotovitvijo, da bi do upora prišlo tudi, če bi bil februarja poveljnik še vedno Dolenc. Razlogi za upor so bili globlji in so jih slabe življenjske razmere na ladjah le pospešile. V zaključku avtor naglašja, da je upor oslabil avstro-ogrsko mornarico, ker je poveljstvo ukazalo razorožiti glavne uporniške ladje, druge pa premestilo v Pulj. Dalje ugotavlja, da je imel upor vse značilnosti socialistične revolucionarne akcije, kar se vidi iz prvega dela mornarskih zahtev in da ne ekonomsko ne čisto nacionalni razlogi niso dali uporu svojega pečata.

Navaja nekatere posledice upora, nove upore, dezertacije, poskuse dezertacij, kot tudi upore v pehotnih enotah, ki so bili daleč bolje organizirani in intenzivnejši od upora v Boki.

Delu je dodan pregled virov in literature, kot tudi fotografije ladij in mornarjev, ki so sodelovali v uporu, nekaj fotokopij virov in fotografije gostilne »Pri pošti«. Na notranji strani platnic je tudi zemljevid Boke Kotorske z vrisanimi položaji ladij ob začetku upora.

Pričevanja slovenskih udeležencev upora in ocena njihove vloge so gotovo najpomembnejši del Perhaučeve knjige. Zanimivo je ugotoviti, da je v pričevanjih slovenskih upornikov glavni poudarek na nevzdržnih razmerah na ladjah, malo pa je naglasen širši revolucionarni okvir akcije. Med vsemi voditelji izstopa po svoji zavesti Franc Rasch, ki je bil po Žužkovih besedah na Češkem živeči Nemec. Ta navidezna neskladnost med pisanimi viri, literaturo in podatki, ki so jih dale zaslišane priče, ali viri kot so dnevniki, opozarja zgodovinarja na previdnost, ko uporablja slednje. Avtor dela se te nevarnosti zaveda.

Zaradi nizanja posameznih problemov in pričevanj deluje knjiga nekoliko neenotno, zato pa toliko bolj pregledno. Vsekakor pa je pomembna razširitev dosedanjega znanja o uporu v Boki Kotorski. Kljub navedeni nezanesljivosti pričevanj udeležencev dogodkov pa naj bi ta dolga doba, ki je pretekla med uporom

in prvo slovensko knjigo o njem, zgodovinarjem dala misliti. Često nam zaradi naše počasnosti nepopravljivo izginejo dragocene priče dogodkov, ki bi nam jih mogle osvetliti z vidikov, ki nam jih drugi viri ne morejo dati.

Andrej Vovko

Valentin Einspieler, *Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit angebotene Kulturaautonomie 1925–1930*. Podnaslov: Beitrag zur Geschichte der Slowenen in Kärnten. Klagfurt 1976, 171 str.

Vprašanje uveljavitve kulturne avtonomije za koroške Slovence v desetletju po znanem plebiscitu leta 1920 predstavlja eno osrednjih vprašanj manjšinskega varstva v času prve avstrijske republike. Kot je znano, do uresničitve avtonomije ni prišlo, pač pa so se ob pogajanjih za njeno uveljavitev do kraja pokazala stališča koroških političnih strank do življenjskih vprašanj slovenske skupnosti. Žal so bili vse do izida Einspielerjeve knjige nedostopni zapisniki šolskega odbora koroškega deželnega zbora, v okviru katerega so obravnavali osnutek zakona o kulturni avtonomiji; temu naj bi sedaj odpomogla knjiga, o kateri poročamo. Vendar tudi ta ni popolna, saj v njej manjkajo zapisniki nekaterih sej, ali pa so v določeni meri obnovljeni po dostopnem gradivu tako, da bo za razrešitev celotnega vprašanja potrebno še nadaljnje arhivsko delo (ne le v Celovcu).

Tako predstavlja Einspielerjeva knjiga gradivo, ki je in bo potrebno nadrobneje obdelave. To toliko bolj, ker ne zajema kritičnega aparata; izjema so dejansko le beležke o koroških politikih, ki so se v dvajsetih letih ukvarjali s slovenskim vprašanjem. Predvsem pa knjigi manjka študija, ki bi orisala celotno problematiko kulturne avtonomije, okoliščine, ki so pripeljale do takega predloga ter vse tisto vzporedno dogajanje, ki je spremljalo pogajanja za njeno uresničitev. V tem primeru bi objavljeno gradivo tudi nadrobneje zaživel, saj pomenijo razprave v šolskem odboru pa tudi v deželnem zboru dejansko le povzetek že izoblikovanih stališč. In dalje: kateri faktorji so vplivali na njihovo izoblikovanje? Pokazalo bi se, da so na koroški predlog kulturne avtonomije vplivali tudi zunanji faktorji, od manjšinske zakonodaje drugod (kulturne avtonomije na Estonskem, urejanje manjšinskega šolstva v Nemčiji [Prusiji], na Danskem, nemško manjšinsko vprašanje v Jugoslaviji in še zlasti v Sloveniji, vplivnost južnotirolskih Nemcev, mednarodni manjšinski kongresi s sedežem v Ženevi in še kdo). Za predlog zakona o kulturni avtonomiji, predložen koroškemu deželnemu zboru leta 1927, dr. Franc Petek, predstavnik manjšine v šolskem odboru deželnega zbora (v objavljenih zapisnikih zastopnik »nacionalnih« Slovencev) v neobjavljenih spominih pravi, da je prišel predlagani osnutek zakona o kulturni avtonomiji iz Berlina. Tako še dalje ostaja odprto vprašanje, kdo je pripravil osnutek in kako je prišel v Celovec. Vse to pa je le del vprašanj, ki bi jih morala nuditi kritična izdaja zapisnikov, pa tudi to, ali rekonstruirani zapisniki zajemajo materijo v celoti ali ne, in kje so po avtorjevem mnenju še nadalje razpoke.

Posamezni citati iz literature ter objava nekaterih dokumentov pač ne more zadoščati, saj lahko vodijo k napačnim zaključkom, še zlasti kar se tiče volje posameznih koroških političnih strank po ureditvi slovenskega vprašanja. Tako je publikacija ostala žal le na pol poti ter predstavlja gradivo, ki zahteva nadaljnji nadroben in kritični pretres. Ne glede na to pa moremo reči, da tudi objavljena dokumentacija potrjuje dosedanje slovensko literaturo o vprašanjih koroške kulturne avtonomije, čeprav je njen očitni namen zavrnilo opozorila, da je dejanski krivec za njeno neuresničitev prav koroško-nemška stran. Istočasno pa more knjiga služiti tudi za študij avtorjevih pogledov na slovensko vprašanje, povezanih z njegovo funkcijo v zdajšnjem Kärntner Heimatdienstu (podpredsednik te organizacije).

Objavljeni zapisniki potrjujejo opozorila, da se je v koroškem primeru kulturna avtonomija dejansko omejevala na šolsko področje, pri čemer je tekla glavna debata med dr. Petkom in predstavniki v deželnem zboru zastopanih strank o tem, ali naj pride v okvir slovenske samouprave tudi takoiimenovano utrakvistično šolstvo ali ne. Kot je znano, so predstavniki večine to zavračali. Drugo odprto vprašanje je bil člen 3 zakonskega osnutka, ki je uveljavljati subjektivni princip kot kriterij pripadnosti k manjšini. Iz zapisnika druge seje šolske komisije (14. januar 1926) naj povzamemo stališče predstavnika velenemcev, da »slovenska manjšina na Koroškem ne živi strnjeno.